

**X muza w regionie lubuskim i dolnośląskim.
Radosław Domke, Jacek Szymala, *Dolny Śląsk i Ziemia Lubuska
w filmach polskich po 1945 roku,*
Zielona Góra-Wrocław-Kraków 2020, ss. 264**

Najnowsza, wspólnie napisana książka naukowa Radosława Domkego i Jacka Szymali zatytułowana *Dolny Śląsk i Ziemia Lubuska w filmach polskich po 1945 roku*, wydana w ramach serii wydawniczej „Historia w Mediach”, to istne kompendium wiedzy z dziedziny współczesnej kinematografii tych regionów. Nie było wcześniej na tych i o tych terenach pozycji, która dokonałaby tak głębokiej eksploracji historycznej filmów nakręconych o zachodnich Ziemiach Odzyskanych, czy też przedstawiła narodziny filmoteki lubuskiej, czyli obrazów ruchomych powstałych na Środkowym Nadodrzu i stworzonych przez miejscowych reżyserów.

Już w 1957 roku, czyli krótko po przełomie październikowym, w Zielonej Górze powstał Amatorski Klub Filmowy „Kamera” przy Okręgowym Zarządzie Kin, złożony ze studentów łódzkiej szkoły filmowej, którzy na taśmie 35 mm nakręcili pierwszy dokument *I znów minął rok*. Rok później klub przeszedł pod skrzydła Lubuskiego Towarzystwa Kultury i został przemianowany na Lubuski Klub Filmowy im. Érica Rohmera. Klub realizował produkcje dokumentalne na potrzeby dziennika telewizyjnego i central filmowych w kraju, ukazując przyrodę lubuską i jej walory turystyczne, jak też pracę robotników największych kombinatów produkcyjnych. Pierwszy był więc film propagandowy z 1958 roku pt. *Była i jest nasza* o piastowskich korzeniach Ziemi Lubuskiej.

Jako ciekawostkę należy przytoczyć, że najstarszy festiwal filmowy w naszym kraju powstał właśnie w Lubuskiem, w Łagowie koło Świebodzina, leżącym w ówczesnym województwie zielonogórskim. Zainaugurował on swoją działalność już w 1969 roku jako Lubuskie Lato Filmowe, a jego organizatorami było Stowarzyszenie Filmowców Polskich oraz LTK. Nagroda główna festiwalu to Złote Grono, a pierwszym jej zdobywcą był Kazimierz Kutz. W latach późniejszych jej laureatami byli m.in. Andrzej Wajda, Sylwester Chęciński, Janusz Morgenstern, Krzysztof Zanussi, Feliks Falk czy Krzysztof Kieślowski. Lubuskie Lato Filmowe jest organizowane w Łagowie do dziś, a projekcje odbywają się w amfiteatrze lub w salach kinowych i zamkowych, którym zwykle towarzyszą dyskusje publiczności z twórcami, aktorami i krytykami filmowymi.

Autorzy regionalnej monografii filmowej to badacze historii z Uniwersytetu Zielonogórskiego i Uniwersytetu Wrocławskiego, którzy w ciągu dwóch lat pracy przebadali blisko aż 500 filmów związanych z Ziemią Lubuską i Dolnym Śląskiem bądź nawiązujących do tematyki tych ziem poniemieckich, które w filmotece polskiej zajmowały istotne miejsce, zwykle jako obrazy-świadcstwa powojennego osadnictwa oraz dokumenty początków życia przesiedleńców i repatriantów w nowej dla nich rzeczywistości.

Pracę badawczą Domkego i Szymali rozpoczyna wstęp, w którym autorzy przedstawili ogólną charakterystykę książki i podjętego w niej tematu, przedstawili jej metodologię i kompozycję, zaprezentowali kryteria chronologiczne i geograficzne przedstawionych w publikacji obrazów filmowych, ukazali dotychczasowy stan badań w tej materii, a także określili cel własnych analiz i poszukiwań oraz zawarli zarys historii kultury filmowej, jaki utrwalił się po drugiej wojnie światowej. Tutaj badacze napisali:

Monografia stanowi zbiór impresji, jest zestawem rozważań o filmach dokumentalnych i fabularnych, ułożonych na ogół chronologicznie i tematycznie. Efekt naszej pracy to raczej propozycja niż podręcznik, przyczynek, a nie hermetyczne studium. [...] Film definiujemy szeroko jako widzialność obcowania człowieka z kamerą; nie było dla nas istotne rozróżnienie na produkcje kinowe i telewizyjne, za sprawę drugorzędną uznajemy także gatunek, o ile w ogóle współcześnie można mówić o kinie gatunków.

Dotychczasowy zakres i poziom badań nad tematyką filmoznawczą wskazanych regionów zachodniej Polski nie jest obfity, stanowią go głównie branżowe czasopisma małego i dużego ekranu, prasa regionalna, przewodniki i periodyki turystyczne lub muzealne, niepublikowane prace dyplomowe studentów wrocławskiej uczelni oraz źródła internetowe, zwłaszcza znakomicie skatalogowana baza filmoteki polskiej na portalu filmu polskiego – serwisu stworzonego przez Szkołę Filmową w Łodzi. Odrębne, acz istotne źródło wiedzy stanowią zasoby Polskiej Kroniki Filmowej, zarówno w warstwie wizualnej, jak i lektorskiej (narracyjnej). Nadrzędnym celem powstania monografii było uporządkowanie narracji filmowych związanych z pasem południowo-zachodnim kraju, drugą zaś intencją było stworzenie przewodnika historycznego po filmach i zarazem regionalnej mapy filmowej z zaznaczeniem miejscowości lubuskich i dolnośląskich, w których kręcono produkcje filmowe lub choćby tylko poszczególne ujęcia.

Zasadniczy trzon monografii stanowią części pierwsza i druga – podejmujące i szeroko opisujące regiony lubuski i dolnośląski w filmach dokumentalnych i fabularnych. Obrazowi dokumentacyjnemu poświęcona jest część pierwsza, w której poddano analizie ponad 150 filmów krótkometrażowych, ponad 50 nagrań Polskiej Kroniki Filmowej oraz kilkadziesiąt programów telewizyjnych, głównie materiałów edukacyjnych, oświatowych, przyrodniczych etc. W części drugiej zajęto się studiami

nad filmem pełnometrażowym, tutaj prześledzono ponad sto produkcji kinowych i telewizyjnych, zarówno zrealizowanych na Dolnym Śląsku i Ziemi Lubuskiej lub też im poświęconych tematycznie, lecz ich produkcja odbywała się już poza wymienionymi obszarami terytorialnymi.

Poszczególne rozdziały tej części odnoszą się do nadodrzańskiego przemysłu ciężkiego, omawiają kolejnictwo na Ziemiach Zachodnich, na przykład produkcję wagonów (Pafawag we Wrocławiu i Zastal w Zielonej Górze) oraz potrzebę budowy połączeń kolejowych i mostowych nad Odrą i Nysą Łużycką, a z czasem ich elektryfikację. Oddzielne passusy autorzy poświęcili ukazaniu Dolnego Śląska w filmach przyrodniczych Włodzimierza Puchalskiego czy dokumentalnych i historycznych Włodzimierza Kałkowskiego i Roberta Stando. Podobny temat regionu dolnośląskiego wykorzystano w filmach o tematyce krajoznawczej, zwłaszcza górskiej, dotyczącej Sudetów i Karkonoszy oraz jaskini niedźwiedziej w Kletnie koło Kłodzka. Osobne tematy przeznaczili autorzy filmowej monografii wynalazkom i dziedzictwu kulturowemu, na przykład pracy nad pierwszym polskim komputerem Odra we wrocławskiej fabryce Elwro, wrocławskiemu Muzeum Poczty i Telekomunikacji, kulturze muzycznej i działalności ośrodków sanatoryjnych w Dusznikach Zdroju oraz reportażom historycznym *Śladami Piastów Śląskich* i Panoramic Racławickiej, a także materiałom filmowym o wydobywaniu miedzi w regionie legnicko-głogowskim, czy też torfowym preparacie leczniczym – wynalazku wrocławskiego uczonego Stanisława Tołpy.

W XXI wieku powstało też kilka dokumentów krajoznawczych i dokumentarno-historycznych nawiązujących do Ziemi Lubuskiej, jak film o Parku Mużakowskim w Łęknicy czy o wydarzeniach zielonogórskich 1960 roku związanych z obroną Domu Katolickiego, a także impresji filmowych ukazujących krajobrazy polskich Łużyc i Doliny Bobru.

Część drugą publikacji prezentującą filmy fabularne zrealizowane na środkowo-południowym Nadodrzu otwiera dramat wojenny *Godziny nadziei* z 1955 roku Jana Rybkowskiego nakręcony na zamku łagowskim oraz obraz psychologiczny z 1960 roku *Nikt nie woła* w reżyserii Kazimierza Kutza, zrealizowany w Bystrzycy Kłodzkiej, który przedstawia młodych migrantów trafiających na Ziemię Odzyskaną. Pierwsze lata powojennego osadnictwa na „piastowskim Dzikim Zachodzie” świetnie obrazuje western z 1964 roku *Prawo i pięść* Jerzego Hoffmana i Edwarda Skórczewskiego, z urokliwą balladą Krzysztofa Komedy, i choć film opowiada o losie napływowej ludności walczącej z szabrownictwem w pruskiej miasteczku na zachodzie Polski, ujęcia do niego były kręcone w... Toruniu.

W dalszych rozdziałach książki autorzy dużo miejsca poświęcili omówieniu słynnych produkcji filmowych i ekranowych lat 60., powstałych na Środkowym Nadodrzu,

na przykład *Gdzie jest generał?* nakręcony na zamku Czocha, *Skąpani w ogniu* we Wleniu, *Pierwszy dzień wolności* w Kłodzku i Bystrzycy, *Pętla* we Wrocławiu, zachodniemiecki obraz *Bumerang*, także kręcony we Wrocławiu, identycznie jak film kryminalny *Morderca zostawia ślad*, w którym widzowie ostatni raz ujrzeli Zbigniewa Cybulskiego.

Oddzielną analizę stanowi komediowa trylogia Sylwestra Chęcińskiego, który wszystkie części swojej realizacji poświęcił tematyce osiedleńczej i perypetiom aklimatyzacji kresowych przesiedleńców na Ziemiach Zachodnich. Również kilka odcinków przygodowego serialu dla młodzieży *Cztery pancerni i pies* kręconych było na poligonie w Żaganiu oraz we Wrocławiu, Trzebnicy i Kłodzku. Z innych znanych produkcji ekranowych, których problematyka dotyczy osadnictwa na terenach poniemieckich, wymienić można serial *Dom*, czy też filmy pełnometrażowe, na przykład: *Ewa chce spać*, *Baza ludzi umartwionych*, *Raj na ziemi*, *Szklana góra*, *Zobaczmy się w niedzielę* oraz *Popiół i diament*. Natomiast znane produkcje telewizyjne, opowiadające o czasach powojennych na ziemiach przywróconych do Macierzy, acz niezrealizowane na Środkowym Nadodrzu, to na przykład *Rzeczpospolita babska*, *Jarzębina czerwona*, *Do widzenia, do jutra*, *Niewinni czarodzieje*, *Brylanty pani Zuzy*, *Znaki szczególne* i *Człowiek z marmuru*.

Również w kolejnych rozdziałach poddano szerokiej analizie filmy powstałe w latach 70. i 80. ubiegłego wieku; tutaj autorzy monografii wyliczają liczne obrazy kinowe i telewizyjne, ekranizacje powieści, adaptacje i seriale, które fabułą łączyły się z terenami południowo-zachodniej Polski, opisując życie przybyłych tu osadników, jak młodzieżowy serial *Gruby*, czy film dla dzieci *Buleczka*, romans *Anatomia miłości*, obraz psychologiczny *Zaraza*, sensacyjny *Złote Koło* oraz w wielu innych produkcjach, jak: *Uciec jak najbliżej*, *Mniejsze niebo*, *Długa noc poślubna*, *Grzech Antoniego Grudy*, *Niespotkanie spokojny człowiek*, *Maratończyk*, *Nowy Jork, czwarta rano*, *Pociąg do Hollywood*, *Kocham kino*, *Tajemnice twierdzy szyfrów*, *Wielki Szu*, *Droga na Zachód i Konsul*, do których ujęcia kręcono przeważnie we Wrocławiu, Lubomierzu, Trzebnicy i Kotlinie Kłodzkiej, a także obyczajowy film *Nie będę cię kochać* w reżyserii Józefa Nasfetera, zrealizowany na zamku w Łagowie i plenerze w Gronowie. Natomiast w wielu obrazach scenicznych, w których akcja toczy się na Ziemiach Zachodnich, a jednak nie były one kręcone w miejscach, których dotyczy fabuła, należy wymienić na przykład *Siekierzadę*, *Nikt nie woła* i *Penelopy*.

Po upadku PRL tematyka Ziem Zachodnich, zwłaszcza ich przemian społeczno-gospodarczych po 1989 roku, była nadal inspirująca dla twórców filmowych. To w miastach Środkowego Nadodrza, m.in. w Krośnie Odrzańskim i Żaganiu, kręcono ujęcia do obrazu *Yuma*, czy do filmu o podobnej problematyce, podejmującego wątek zachodniego pogranicza w kontekście kontrabandy uprawianej przez młode pokolenie

pt. *Młode wilki*. Z innych filmów nawiązujących tematycznie do Ziem Odzyskanych można wymienić: *Komornik*, *Bez wstydu*, *Róża*, *80 milionów*, *Sala samobójców*, *Pokot*, *Sztuka kochania*, *Amok*, *Ciemno, prawie noc*, *Fotograf*, *Zimna wojna* i druga część serialu telewizyjnego *Boża podszewka*.

Także zagraniczne koncerty i wytwórnie filmowe wykorzystywały scenerię dolnośląską, a głównie plenery wrocławskie do stworzenia swoich słynnych produkcji kinowych, jak *Opowieści z Narnii*. *Lew, czarownica i stara szafa*, *W cieniu*, *Ja*, *Olga Hepnarova* oraz *Julia wraca do domu* w reżyserii Agnieszki Holland, czy *Most szpiegów* z kreacją Toma Hanksa. Warto też nadmienić, że popularne seriale telewizyjne *Świat według Kiepskich* i *Pierwsza miłość* powstawały i nadal są kręcone w studiu wrocławskim, a za scenografię przestrzenną służą bulwary i obiekty architektoniczne stolicy Dolnego Śląska.

Dla kinomanów i filmoznawców przydatne mogą okazać się zestawienia tabelaryczne filmów, reportaży i dokumentów ekranowych realizowanych na potrzeby Polskiej Kroniki Filmowej czy nagrań widowisk telewizyjnych produkowanych przez telewizje publiczne i komercyjne, w których autorzy podają rok emisji, temat lub tytuł filmu bądź etiudy, fragmenty komentarzy do kronik lub narracji, opisy fabuły i repertuaru. Książkę zamyka obszerna bibliografia oraz trzy niezwykle przydatne indeksy: nazwisk twórców filmowych – wykonawców i reżyserów, geograficzny z miejscami, w których realizowano poszczególne obrazy oraz indeks filmowy zawierający alfabetyczny spis tytułów omówionych filmów fabularnych, krótkometrażowych i serialowych.

Szkic monograficzny Radosława Domkego i Jacka Szymali *Dolny Śląsk i Ziemia Lubuska w filmach polskich po 1945 roku*, opracowany w iście benedyktyńskim stylu, to z pewnością praca bardzo interesująca zarówno dla historyków sztuki wizualnej, jak i fanów kina i filmu, także tego tworzonego w wymiarze regionalnym. Rzecz godna polecenia również każdemu, kto zajmuje się historią kinematografii i współczesną filmografią, czyli tworzeniem kadrów zarówno w profesjonalnym, jak i amatorskim wykonaniu, utrwalonych na taśmie celuloidowej w powojennym 75-leciu.

Robert Rudiak